

Kachlica z Bratislavského hradu s motívom mechanickej zvieracej figúry

JANA ŠULCOVÁ

V sekundárnych premiešaných vrstvách zásypu gotickej priekopy pred južným priečelím paláca Bratislavského hradu sa našli zlomky niekoľkých kachlíc s reliéfnym motívom zvieracej figúry (výskum ing. arch. A. Semanko, január 1990). Tieto a iné kachlice boli súčasťou niekoľkých gotických pecí, ktoré boli okolo polovice 16. storočia zbúrané, vyhodené do priekopy a nahradené zväčša renesančnými krbmi. Zo získaných črepov bola zrekonštruovaná kompletná podoba kachlice a jej čelná stena odliata do sadry (rekonštrukcia P. Masár) – obr. 1.

Išlo o typ komorových kachlíc, nerovnomerne vypálených do hnedočervena až siva, s neglazovaným povrchom. Rozmery čelnej steny: výška 25 cm, šírka 23 cm, bočné steny kónicky zbíhavé, zadný otvor štvorcový, so zaoblenými rohmi. Datovanie: asi 1450-te až 1460-te roky 15. storočia.

Na čelnej stene kachlice je na neutrálnom pozadí, ohraničenom jednoduchým, dvakrát odstupňovaným pravouhlým orámovaním, solitérna figúra kráčajúceho zvierat'a, otočená (heraldicky) doľava. Zviera má morfológické znaky jednorozca, zobrazovaného najčastejšie ako kombinácia konskej a kozlej podoby. Jednorozec na bratislavskej kachlici má telo, hlavu s vyplazeným jazykom, uši a postoj predných nôh charakteristické pre koňa. Ukončenie nôh je tvarove neurčité, najviac sa približuje raticiam párnokopytníka (kozla). Roh vyrastajúci z čela zvierat'a je nezvykle ozubený. Hrivu tvoria štyri dlhé špicaté hroty.

Obr. 1. Čelná stena kachlice – rekonštrukcia. (Foto O. Šilingerová, Historické múzeum SNM Bratislava).

Esovite ohnutý leví chvost so štylizovaným znázornením zjezenej srsti zodpovedá obvyklému zobrazovaniu jednorožca.

Takto kompilovaná figúra môže predstavovať jednu z mnohých možných obmien bájneho jednorožca, ktorého zobrazovanie v európskom výtvarnom umení a umeleckom remesle inšpirovala stredoveká náboženská i svetská spisba, ústne podanie a obrazové predlohy (bestiáre, vandrovne skicáre, jednolistové tlače a pod.).

Samotný motív bájných zvierat na kachliciach nie je ničím neobvyklým. Čo na bratislavskej kachlici budí pozornosť, je zvláštny detail akýchsi manžiet na zadných nohách zvierat'a. Manžety majú tvar pásky s plasticky zosilneným horným a dolným okrajom a z boku s nepríliš výrazným zvislým zhrubnutím po celej výške manžety, ktoré by mohlo naznačovať spoj (pánt, zámku a pod.). Pokladáme za možné, že išlo v podstate o zobrazenie pohyblivej (mechanickej figúry). Pohyblivé spoje nôh kryli manžety, možno znázorňujúce putá, ktoré jednorožec podľa legendy pretrhol (bežnejšia je reťaz okolo krku, ktorá tu z rôznych dôvodov môže chýbať). Prípadná interpretácia manžiet ako heraldického prvku, napr. symbolu rytierskeho rádu Podväzku, nemá zatiaľ na základe doteraz známych zobrazení tohto rádového symbolu oporu.

Umenovedná literatúra¹ uvádza príklady veľkých mechanických figúr a iných objektov, konštruovaných v stredoveku na ozdobu kráľovských a kniežacích palácov, kde boli predvádzané počas slávností, audiencií a podobne. Inšpiračný vzor pre európske dvory predstavoval najmä byzantský cisársky dvor v Konštantínopole – aj pokiaľ išlo o mechanické rarity.²

Vzhľadom na uvedené zvláštne detaily tvorca kadlubu bratislavskej kachlice buď prevzal námet z nejakej obrazovej predlohy, alebo možno podobnú mechanickú figúru niekde priamo videl. Výtvarné podanie prezrádza skôr menšiu zručnosť – autor kadlubu mohol prípadnú dokonalejšiu predlohu značne zjednodušiť a vynechať aj niektoré ďalšie detaily. V zásade však zaznamenal charakteristické znaky figúry a dôležitý detail manžiet na zadných nohách, ktorý je z hľadiska nášho skúmania podstatný. Ozubená podoba rohu a zvláštna hriva nemusia byť iba výsledkom výtvarnej neobratnosti. Môžu vystihovať, že na zhotovenie mechanickej figúry zvierat'a bol použitý o.i. materiál, ktorému sa v stredoveku pripisoval nadprirodzený pôvod a moc a preto bol tým vzácnejší: napríklad na roh jednorožca bol použitý nie skrutkovitý roh (vlastne zub) narvala, ale pílovitý výrastok iného druhu ryby (*Pristis pectinatus*). Hroty hrivy mohol tvoriť rad zubov niektorého dravca (nie je vylúčené, že aj fosílného), hroty sloních klov, rohy nosorožca a podobný materiál mohol byť použitý i na doplnenie chvosta. Pokiaľ išlo o materiál a podobu takýchto figúr, spájala sa na nich často bizarnosť a vzácnosť, pretože prispievali k reprezentácii a prestíži majiteľa. Spätný ohlas takýchto výtvorov v iných výtvarných žánroch – tiež v produkcii kachlíc – bol len prirodzenou reakciou na ich obľúbenosť a známosť.

Z akého materiálu boli ostatné časti figúry – predlohy, aký mala podstavec, aký mechanický pohyb konala, či vydávala nejaký zvuk a na aký účel bola zhotovená, nevieme, pretože zatiaľ nepoznáme zdroj, z ktorého autor kachlicovej formy čerpal.

Môžeme len zopakovať, že predlohou mohla byť podľa nášho názoru reálne existujúca veľká mechanická figúra jednorožca na nejakom bližšom či vzdialenejšom panovníckom alebo veľmožskom dvore okolo polovice alebo pred polovicou 15. storočia. Odras tejto stránky neskorostredovekej dvorskej kultúry nám tak približuje i kachlica z Bratislavského hradu.

Poznámky

1 U. Albrecht (1995) uvádza, že už v 14. stor. boli takéto dômyselné automaty veľmi obľúbené a sú známe – aj keď len z popisov – zo severofrancúzskych zámkov Hesdin a Conflans.

O jednom takom automate hovorí mních Lambrecht, autor eposu o Alexandrovi, v ktorom popisuje legendárny hrad Candacis (spev V, 5850–6878): „Uprostred paláca stálo zviera, zhotovené z červeného

zlata, podobné jeleňovi. Na hlave malo tisíc rohov a na každom rohu sedel nádherný vták. Na zvierati sedel muž s loveckým rohom priloženým k ústam, sprevádzaný dvoma psami. Dolu v pivnici bolo 24 kováčskych mečov, ku každému mechu pristúpilo 12 silných mužov a keď dali mechy do pohybu, vtáci pekne spievali, muž trúbil na lovecký roh, psi brechali a samotné obdivuhodné zvierata revali ako panter...“

Podľa kronikára Odilona de la Marche súčasťou predstavenia (*entremet*) počas svadobných slávností Karola Smelého a Margaréty z Yorku r. 1468 v Bruggách bola figúra leva, veľkého ako bojový kôň, ktorá spievala a na chrbte niesla trpasličku.

- 2 Na najvyššie ceremoniálne akty byzantského dvora slúžili sály *Magnaaura* a *Chrysotriklinium*. Chrysotriklinium bol oktagon s ôsmimi apsidami a kupolou. V apside oproti vstupu bol trón, po jeho bokoch dva zlaté levy, za trónom zlatý strom s vetvami plnými vtákov. V určitom okamihu ceremoniálu pôsobením skrytého mechanizmu začali levy revať, vtáci spievať a poskakovať a okolo trónu stúpať dym z kadidla (Pijoan, 1983).

Literatúra

PIJOAN, J., 1983: Dejiny umenia/3, Bratislava 1983, s. 107.

FIALA, A.–SEMANKO, A., 1993: Nové nálezy – k interiéru paláca Bratislavského hradu. Pamiatky a múzeá 1993, č. 4, s. 26–29, obr. 6.

ALBRECHT, U., 1995: Der Adelssitz im Mittelalter, München–Berlin 1995, pozn. č. 55.

Zusammenfassung

Eine Ofenkachel mit dem Motiv einer sich bewegenden Tierfigur von der Bratislavaer Burg

Aus den Bruchstücken einiger Ofenkacheln, die in der Zuschüttung des gotischen Grabens vor dem Palast der Bratislavaer Burg gefunden worden sind, ist eine komplette Ofenkachel mit dem Relief eines Einhorns (Abb. 1) rekonstruiert worden. Die Vorderseite der Ofenkachel hat die Maße 25×23 cm, und die Tonscherben der ursprünglichen Bruchstücke waren ungleichmäßig rotbraun bis grau gebrannt und unglasiert. Datierung: 50er bis 60er Jahre des 15. Jh. Nach der bisherigen kunsthistorischen Bewertung der mittelalterlichen Ofenkacheln aus der Slowakei, ist dieses Thema hier ungewöhnlich oder bisher nicht beachtet worden.

Die Mähne und das Horn der Figur sind ausdrucksvoll gezähnt. Ein anderes eigenartiges Detail sind die Manschetten an den Hinterbeinen, die schematisch dargestellte bewegliche Verbindungen sind, vielleicht Fesseln, die das Einhorn der Legende nach gesprengt hat (bekannter ist das Einhorn mit einer Kette um den Hals). Wir setzen voraus, dass es sich auf der Ofenkachel um die bildliche Darstellung einer sich bewegenden (mechanischen) Figur handelt. Solche Figuren, vor allem Tierfiguren, wurden im Mittelalter für die Herrscher und Mächtigen als Schmuck für ihren Sitz oder als Repräsentationsobjekte zu verschiedenen Anlässen angefertigt.

Weder die Vorlage für die Bratislavaer Ofenkachel noch ihr Ursprung ist bekannt. Das künstlerische Niveau der Darstellung verrät die durchschnittliche handwerkliche Fertigkeit eines örtlichen Handwerkers – des Herstellers der Form.

Die dargestellte Figur gestattet neben dem Detail der „Manschetten“ sofern es sich um die Vorlage selbst handelt auch andere Erwägungen: es ist möglich, dass als Horn der Auswuchs (Zahn) eines exotischen Fisches (aus der Familie der Pristidae) verwendet worden ist, für die gezähnte Mähne vielleicht für den Schwanz das Horn eines Nashorns, die Spitze des Stoßzahns eines Elefanten, eventuell die Zähne von Raubtieren (fossile Raubtiere nicht ausgeschlossen). Im Mittelalter sind diese sehr selten gewesen, ihnen wurde übernatürliche Herkunft und Kraft zugesprochen, was (außer der Repräsentation) ein anderer Grund für ihre Benutzung bei der Herstellung der Figur des legendären Einhorns gewesen sein konnte. Wir nehmen an, dass diese Seite der spät-mittelalterlichen höfischen Kultur auch im Motiv der Ofenkachel von der Bratislavaer Burg wiedergespiegelt wird.

Abbildung:

1. Vorderseite der Ofenkachel-Rekonstruktion. (Foto O. Šilingerová.)

